

SZERGEJ KRETINYIN

Rosa Luxemburg és Vlagyimir Lenin – megegyezések és eltérések demokráciaelképzelésükben

Rosa Luxemburg és Vlagyimir Iljics Lenin kétségtelenül a nemzetközi munkásmozgalom legjelentősebb alakjai közé tartoznak. Nem véletlen ugyanakkor, hogy Lenin és Luxemburg ellentéteiről és gondolataik megegyezéseiről máig viták folynak a történetírásban. E viták középpontjában különösen a demokráciáról vallott nézeteik állnak. A szovjet és a „szocialista tábor” irodalmában Rosa Luxemburgot sokáig úgy állították be, mint a sztálini Szovjetunió és a „kommunista” munkásmozgalom „barátját”. 1917 után a „vörös Rosa” elemzése kevéssé volt tudományos, inkább ideologikus előjelekkel történt – azt vizsgálták, és az alapján ítélték meg pozitívabb vagy negatívabb színben, hogy álláspontja mennyiben egyezett, illetve tért el Leninétől.¹ Jelen dolgozatunk lényegében Rosa Luxemburg és Lenin szellemi kapcsolatáról és ellentéteiről szól, különösképpen az 1904-es pártfelfogásuk, illetve Rosa Luxemburg kritikájáról a Lenin vezette bolsevikok 1918-as gyakorlatával kapcsolatban.

Lenin és Luxemburg demokráciafelfogásának három sajátos vonását kívánom elemezni. *Előszőr:* a demokratikus köztársas-

¹ Lenin azt írta Luxemburgról: „De tévedései ellenére is sas volt és az is marad; s nem csak emléke lesz drága az egész világ kommunistái számára, hanem élete és műveinek teljes kiadása is (amivel a német kommunisták elképesztő módon késlekednek, amit részben mentenek azok a hallatlan áldozatok, amelyeket elszenvednek súlyos harcaikban) hasznos tanulságokkal fog szolgálni a világ kommunistái még számos generációja nevelése számára.” V. I. LENIN: Egy publicista jegyzetei [1922]. In: V. I. LENIN összes művei (a továbbiakban: LÖM). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 44. k. 417.

ság javaslatát Németország és Oroszország számára; *másodszor*: a párton belüli demokráciát és szabadságot (beleértve a kritika és a frakcióállítás szabadságát); *harmadszor*: a demokrácia felfogását a bolsevikok elméletében és gyakorlatában.

Az első kérdésről: demokratikus köztársaság Németországban és Oroszországban

A 19. század végétől a szociáldemokrata programok fontos részét képezte a köztársaság követelése. 1891-ben írta Engels, hogy „pártunk és a munkásosztály csak a köztársaság politikai formájának fennállása esetén juthat hatalomra”.² 1908-ban ezzel egyetértve hangsúlyozta Karl Kautsky, hogy „számunkra a demokratikus köztársaság az egyik legelőnyösebb formája az államszervezetnek”.³ Ebben az értelemben javasolta Luxemburg 1910-ben a köztársaság jelszavát. Megkísérelte, hogy a politikai tömegsztrájk körüli vitát⁴ ismét összekösse a poroszországi általános választójoggal.⁵ Kautsky azonban ekkor nem akarta, hogy a szociáldemokrácia programjába illessze a köztársasági államformát. Úgy tekintett a köztársaságra, mint a szocializmus távlati céljára, annak feltétlen jövőjére. *Egy nagyon fontos részkérdésre hívnám fel a figyelmet*: Kautskynak a demokrati-

² Friedrich ENGELS: Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához. In: *Marx és Engels művei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 22. k. 220.

³ Karl KAUTSKY: *Der Weg zur Macht*. Vorwärts, Berlin, 1908. 44. – A német nyelven megadott forrásokat Székely Gábor fordította.

⁴ E vitát a következőkben foglalta össze Lukács György: „Az opportunisták két árnyalata itt azon vitatkozott: vajon helyes-e, és mikor helyes igénybe venni a tömegsztrájkot mint harci eszközt? Rosa Luxemburg ezzel szemben megállapította, hogy a kérdés helytelenül van feltéve. Mert nem arról van szó, hogy akarjuk-e, és mikor akarjuk a tömegsztrájkot (vagyis végső fokon: a forradalmat), hanem arról, hogy a gazdasági fejlődés következtében *szükségszerűen létrejött* tömegsztrájk tényével szemben milyen álláspontot foglalunk el: *hogyan vezetjük a tömegsztrájkot a proletárforradalom irányába?*” Rosa LUXEMBURG: *Tömegsztrájk. Előszó*. Forrás: <https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/rl-tsz-e.htm> (Letöltve: 2017. 09. 09.)

⁵ Rosa LUXEMBURG: A vetés ideje. In: Uó: *Válogatott beszédek és írások*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960. II. 254–255.

kus köztársasággal kapcsolatos nézetei a pártelit egy meglehetősen szűk köréhez szóltak. Ezzel szemben Luxemburg széles vitát sürgetett: a köztársasági megoldást a tömegek mozgósításával gondolta elérni.

Lenin ekkor nem foglalt állást Kautskynak és Luxemburnak a tömegsztrájkokról és a köztársaságról folytatott vitájában. Később azonban lényegében Luxemburg mellé állt. 1917 elején az 1905–1907-es oroszországi forradalomról tartott beszédében azt hangsúlyozta, hogy e forradalomnak a legfontosabb eszköze a tömegsztrájk volt. Lenin egyetértett Luxemburnak a demokratikus köztársasággal kapcsolatos véleményével: „Polgári demokratikus forradalom volt, mert a cél, amelyre közvetlenül törekedett és amelyet a maga erejéből elérhetett, a demokratikus köztársaság, a nyolcórás munkanap, az óriási nemesi nagybirtokok elkobzása volt – mind olyan rendszabályok, amelyeket a franciaországi polgári forradalom 1792-ben és 1793-ban csaknem teljes egészében megvalósított.”⁶ A demokratikus köztársaság azonban Lenin számára nem a forradalom fő célja volt. Ő jelentős különbséget látott a polgári és a szocialista köztársaság között.

Lenin végkövetkeztetése Luxemburgot idézte: „Ahogyan Oroszországban 1905-ben a proletariátus vezetésével népi felkelés kezdődött a cári kormány ellen a demokratikus köztársaság kivívása céljából, ugyanúgy a legközelebbi évek Európában, éppen ezzel a rablőháborúval kapcsolatban, meghozzák majd a proletariátus vezette népi felkelést a finánc-tőke hatalma, a nagybankok, a tőkés ellen, s ezek a megrázkódtatások csak a burzsoázia kisajátításával, a szocializmus győzelmével végződhetnek.”⁷ A demokratikus köztársaság Lenin számára *egy aktuális politikai jelszó volt. Nem más.* A háború idején írta: „Tény, hogy az imperialista háború elmosza a különbséget a köztársaság és a monarchia között, de ha ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy el kell vetni vagy akár csak el kell hanyagolni a köztársaságot, akkor hagyjuk magunkat megfélemlíteni a

⁶ V. I. LENIN: Előadás az 1905-ös forradalomról. In: LÖM. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 30. k. 298.

⁷ Uo. 311.

háborútól, hagyjuk, hogy gondolkodásunkra ránehezedjenek a háború borzalmai.”⁸

Rosa Luxemburg, ellentétben Leninnel és Kautskyval, már az első világháború előtt a köztársaság és a német szociáldemokrata párt legfontosabb célkitűzésének tekintette a demokrácia követelését. A demokratikus köztársaság kivívását a szociáldemokrata vezetés egyik legfontosabb feladatának vélte, s azt akarta, hogy ez a „politikai jelszó, olyan útmutatás legyen, amely világosan megjelöli a proletariátus politikai feladatait és érdekeit a háborúban”.⁹ Úgy gondolta, ezért kellett volna a szociáldemokráciának a háború kirobbanásakor fellépnie a szabadságjogok korlátozása és a rendkívüli állapot bevezetése ellen, valamint követelnie a köztársaságot.

A második kérdésről: a demokrácia és a szabadság a szociáldemokrata párton belül

Luxemburg már az oroszországi szocialista mozgalom korai szakaszában, közvetlenül a bolsevik és a mensevik irányzat szétválását követően bírálta a bolsevikok „ultracentralizmusát”.¹⁰ Leninnek azt a felfogását, amely, szerinte, túlhangsúlyozta a pártvezetés szerepét a tömegek szerepével szemben. 1906-ban a *Tömegsztrájk, a politikai párt és a szakszervezetek* című munkájában Luxemburg az oroszországi forradalmat elemezve írta, hogy a párt vezetői ugyan sohasem várhatják passzívan a forradalom kibontakozását, de nem adhatnak utasítást tömegsztrájk indítására sem, azonban át kell venniük a politikai irányítást, ösztönözve a munkások elszántságát.¹¹ Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy jelentős különbségek vannak Oroszország és az olyan országok

⁸ V. I. LENIN: Válasz P. Kijevszkijnek (J. Pjatakovnak). In: LÖM. I. m. 30. 68–69.

⁹ Rosa LUXEMBURG: A szociáldemokrácia válsága. In: Uó: *Válogatott beszédek és írások*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. I. 184.

¹⁰ Rosa LUXEMBURG: Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie [1904]. In: Uó: *Gesammelte Werke*. Dietz Verlag, Berlin, 2000. I/2. 433.

¹¹ Uó.

között, mint Németország, vagy Ausztria. Oroszországban nem volt lehetséges a különféle nemzetiségek szocialista föderációjának a létrehozása, amint az Ausztriában történt. A népesség többsége szláv volt, a nemzeti kisebbségek a birodalom szélén helyezkedtek el, és alig voltak szocialista szervezeteik. Ehhez járult még, hogy jelentős nézetkülönbségek voltak a nemzetiségi szociáldemokrata szervezetek, különösen az orosz és a lengyel szervezetek között.

Ennek kapcsán érdekes párhuzam található a német és az orosz szociáldemokrata mozgalom között: a német párt formálisan egységes szervezetként működött, amelyen belül nagy fokú véleményszabadság és frakciószabadság volt lehetséges. Ez kezdetektől idegen volt az oroszországi szociáldemokráciától, amit a belső harcok és a szervezeti egység hiánya idézett elő. Németországban ahhoz, hogy valakit elismerjenek párttagnak, elegendő volt, hogy magát tagnak vallja és fizesse a tagdíjat. Mindenki megtarthatta véleményét és irányultságát. Ezzel szemben Oroszországban a szociáldemokrata mozgalomban sokkal nagyobb figyelmet fordítottak az ideológiai tisztaságra, a szigorú elkötelezettségre, s az ezzel kapcsolatos szankciókra. Rosa Luxemburg ebben az értelemben „két tűz” közé került: egyrészt bírálta a bolsevikok szektásságát, másrészt szorgalmazta az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, az oroszországi szociáldemokrácia valamennyi frakciójának az egyesülését.

A vita a párton belüli szabadságról az 1917-es októberi forradalom után erősödött fel. Luxemburg megértette, miért oszlatták fel a bolsevikok az alkotmányozó nemzetgyűlést. Azonban rögtön jelezte ennek lehetséges súlyos következményeit: ez nemcsak a polgári pártokat érintette, hanem ezzel a párton belüli demokrácia elnyomása is megkezdődött. Ezzel kapcsolatban írta híressé vált sorait: „A csak a kormány támogatóinak, a párt tagjainak a szabadsága – ha mégoly sokan vannak is – nem szabadság. A szabadság mindig a másként gondolkodók szabadsága. Nem a fanatizmus »igazsága« miatt, hanem azért, mert ettől függ a politikai szabadságban a pezsgés, a gyógyulás

és a megtisztulás, s mindezen hatásai megszűnnek, amikor a »szabadság privilégiummá« válik.»¹²

Lenin másként látta a párton belüli demokráciát. 1906-ban írt arról, hogy megengedhetetlen bármely frakciós fellépés. Lenin érvelése úgy hangozott, mint a bolsevikok védelme Rosa Luxemburggal szemben. Azt hangsúlyozta, hogy „A szervezeti nézeteltéréseket csaknem teljesen kiküszöböltük. Most még az a fontos, komoly és rendkívül felelősségteljes feladat vár ránk, hogy a párt szervezetében ténylegesen érvényesítsük a demokratikus centralizmus elveit, vagyis kitartó munkával elérjük, hogy ne csak szavakban, hanem gyakorlatban is az alapszervezet váljék a párt legkisebb szervezeti sejtjévé, s hogy valamenyny felőbb szerv valóban választott, beszámolásra köteles és leváltható legyen.»¹³

Ezzel Lenin a párton belüli demokrácia hiányát a rendkívüli körülményekkel indokolta, vagyis azzal, hogy a bolsevikoknak ellenséges környezetben kell harcolniuk. Luxemburg is abból indult ki, hogy a demokrácia hiánya Szovjet-Oroszországban és a bolsevik pártban az orosz forradalom rendkívüli körülményeiből következik. Azonban hevesen bírálta Lenin proletárdiktatúra-felfogását.

A harmadik kérdésről: A demokrácia korlátozása és eróziója Szovjet-Oroszországban

Rosa Luxemburg azt írta, hogy „általános választások, a sajtó- és gyülekezési szabadság, a vélemények szabad konfrontációja nélkül minden közintézmény meghal, látszateletre hanyatlik, amelyben csak a bürokrácia marad az egyetlen cselekvő elem. A közélet fokozatosan kihuny, néhány tucat pártvezető kimeríthetetlen energiával és határtalan idealizmussal irányít és kormányoz, de a valóságban csak egy tucat kiemelkedő koponya,

¹² Rosa LUXEMBURG: Zur russischen Revolution [1918]. In: *Gesammelte Werke*. I. m. IV. 359.

¹³ V. I. LENIN: Beszámoló az OSZDMP egyesületi kongresszusáról. In: LÖM. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 13. k. 58.

amely időről időre felkéri a munkásosztály elitjét, hogy tartsanak gyűléseket, s a vezérek beszédeit tapsolják meg, hogy az előterjesztett határozatokat egyhangúlag fogadják el, ami alapvetően egy klikkvirtschaft – diktatúra ugyan, de nem a proletariátus diktatúrája, hanem egy maroknyi politikus diktatúrája, vagyis ez diktatúra tisztán polgári értelemben, a jakobinusok uralma értelmében.”¹⁴ Amivel nem sokkal az októberi forradalom után egyértelműen és élesen bírálta a bolsevikok fordulatát a diktatúra irányába.

Lenin tiltakozott: „A diktatúra nem jelenti feltétlenül a demokrácia megsemmisítését annak az osztálynak a számára, amely ezt a diktatúrát más osztályok felett gyakorolja, de feltétlenül a demokrácia megsemmisítését jelenti (vagy igen lényeges korlátozását, ami szintén a megsemmisítésnek egy formája) azon osztály számára, amely felett vagy amely ellen a diktatúrát gyakorolják.”¹⁵ Elméletben Lenin akkor értett egyet Luxemburggal, amikor a proletárosztály uralmáról írt. A gyakorlatban azonban a bolsevikdiktatúra olyan párt-diktatúrába torkollott, amely a párton belüli demokráciát a minimumra csökkentette. Hasonló vonatkozott a bolsevikok álláspontjára a „vörös terror” szükségessége mellett, és a nem proletárrétegek jogainak az 1918-as szovjet alkotmányban történt korlátozása-kor.

Rosa Luxemburg bírálta a bolsevikok antidemokratikus politikáját: „Lenin azt mondja: a polgári állam a munkásosztály elnyomásának eszköze, a szocialista – a burzsoázia elnyomása.”¹⁶ Ebben komoly ellentét feszült Luxemburg és Lenin között. Azonban Kautskyval szemben Luxemburg úgy vélte, hogy a bolsevikoknak van esélyük a sikerre. A Nyugat proletariátusának feladata ezért a támogatásuk, hogy áttörjék a bolsevikok elszigetelését.

Kautsky azonban nem hitt a szocializmus győzelmének sikerében Oroszországban, s azt írta, hogy a bolsevikok „nem

¹⁴ Rosa LUXEMBURG: *Zur russischen Revolution*. I. m. 362.

¹⁵ V. I. LENIN: A proletárforradalom és a renegát Kautsky. In: LÖM. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 37. k. 231.

¹⁶ Rosa LUXEMBURG: *Zur russischen Revolution*. I. m. 359.

lesznek képesek egy demokrácián alapuló szocializmus megvalósítására”.¹⁷ Nem ismert el demokrácia nélküli szocializmust. Kautsky a forradalomtól egy tiszta demokráciát várt, általános választójoggal, sajtó- és gyülekezési szabadsággal. Luxemburg bírálta Kautsky „doktrinér elveit [...], amely szerint Oroszország, mint elmaradott gazdaság, döntően agrárország, még nem érett meg a társadalmi forradalomra, a proletariátus diktatúrájára”.¹⁸ Luxemburg szerint az oroszországi forradalom nemzetközi történések és az agrárkérdés következménye volt, amelynek megoldása nem volt lehetséges a polgári társadalom keretei között. Ezért elvetette Kautsky bolsevizmuskritikáját, dogmatikusnak és skolasztikusnak ítélve azt. Számára a szocialista demokrácia kezdete a proletariátus osztályuralmának leépítésével és a szocializmus építésével kezdődik. S ez akkor veszi kezdetét, amikor a szocialista párt hatalomra jut. A szocialista demokrácia nem más, mint a proletariátus diktatúrája. Azt írta: „Azonban ennek a diktatúrának a demokrácia alkalmazása a lényege, nem annak megszüntetésébe, sem pedig a polgári társadalom idején szerzett jogokba és gazdasági körülményekbe való erőszakos, határozott beavatkozás, amelyek nélkül a szocialista átalakulás megvalósíthatatlan. Azonban ennek a diktatúrának a megvalósítója az *osztály*, s nem egy kis, az osztály nevében cselekvő vezető kisebbségnek kell lennie.”¹⁹

A demokrácia hasonló értelmezése található az osztrák Otto Bauernél és a szudétanémet szociáldemokrácia 1920-as programdokumentumában: „A Szociáldemokrata Munkáspárt a hatalom megragadását a demokratikus köztársaságban nem a demokrácia felfüggesztésével, hanem annak a munkásosztály szolgálatába állításával teszi.” Úgy vélte, hogy amennyiben a burzsoázia a társadalom szocialista építése ellen lép fel, „úgy a munkásosztály arra kényszerül, hogy a burzsoázia ellenállását a diktatúra eszközével törje meg”.²⁰

¹⁷ Karl KAUTSKY: *Die Diktatur des Proletariats*. Ignaz Brand & Co. Wien, 1918. 12.

¹⁸ Rosa LUXEMBURG: *Zur russischen Revolution*. I. m. 333.

¹⁹ Uo. 363.

²⁰ Otto BAUER: *Werkausgabe*. Europaverlag, Wien, 1976. III. 1023.

Míg Kautsky elvetette a proletárdiktatúra eszméjét, Otto Bauer kivételes körülmények között szükségesnek tartotta a demokrácia védelmében. Luxemburg éppen ilyenek tekintette az oroszországi helyzetet, ahol az ilyen kivételes helyzet miatt nem volt más megoldás, csak a diktatúra. Azonban bírálta Lenint a párton belüli antidemokratizmus, a politikai terror és egy sor, a bolsevikok által hozott belpolitikai (agrárkérdés), valamint külpolitikai döntés (breszt-litovszki béke) miatt.

Zárógondolatok

Rosa Luxemburg és Vlagyimir Iljics Lenin demokráciáról és parlamentarizmusról alkotott eltérő felfogása a szocializmus megvalósíthatóságának eltérő elképzeléséből ered. Luxemburg szerint a polgári társadalom szocialista meghaladása csak a demokrácia talaján lehetséges. Ugyanakkor nem gondolom, hogy ő polgári értelemben lenne „nagy demokrata”. Azonban az volt a véleménye, hogy a valódi szocialista társadalmat csak a politikai szabadság és a tömegaktivitás hosszabb folyamata valósíthatja meg. Luxemburg bírálta Lenin demokráciaellenességét. A bolsevik vezető számára, ellentétben Luxemburggal, a demokratikus rendszer a polgári szabadságjogokkal és a parlamentarizmus intézményével nem volt más, mint eszköz a munkásosztály érdekeinek szolgálatában.

Lenin a szociáldemokrata mozgalomban elismert demokrácia- és parlamentarizmusfogalmakat egyszerűen két másikkal helyettesítette elméletében: a politikai demokráciát megosztotta polgárra és szocialistára. Ugyanakkor Lenin és Luxemburg egyik voltak abban, hogy a demokratikus köztársaság előnyös kormányforma, amely alkalmas arra, hogy a proletariátus megragadja a hatalmat. Azonban Lenin számára a parlamentarizmus és a polgári szabadságjogok nem voltak elsődleges célok. Úgy vélte, hogy a proletariátus hatalmának átmeneti periódusában a proletárdiktatúra a megfelelő forma, s ezzel indokolta a demokrácia korlátozásának szükségességét a kommunista párton belül is.

1917 után a szociáldemokrácián belül mind Luxemburg, mind pedig Lenin fellépett azokkal szemben, akik a háború előidézte válság forradalmi megoldását elleneztek – ennek volt előzménye Németországban, hogy 1916-ban Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Clara Zetkin és Franz Mehring létrehozta a Spartacus Szövetséget, majd 1918 decemberében Németország Kommunista Pártját. Luxemburg e pártra mint a forradalmi proletariátus tömegszervezetére, s nem mint élcsapatára tekintett.

Székely Gábor fordítása